

УДК 316.423

DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/9.7>

Р. Москотіна, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

"CLOUD PROTESTING" ЯК МЕДІАТИЗОВАНА ФОРМА ПРОТЕСТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Проаналізовано феномен cloud protesting як форму протестної поведінки, породженої соціальними медіа; сам термін було запропоновано С. Мілан у 2011 році. Виявлено, що соціальні медіа виконують принаймні дві функції у виникненні та проведенні cloud protesting: посередницьку та функцію середовища проведення протесту. Посередницька функція передбачає, що соціальні медіа дозволяють організувати взаємодію між учасниками протесту, залучати до нього нових учасників. А функція середовища проведення протесту означає те, що дії учасників cloud protesting трансформуються у повідомлення, зображення, коментарі тощо. С. Мілан також говорить про те, що cloud protesting притаманна політика видимості. Це означає, що тепер кожен має змогу заявити про себе, просто розмістивши повідомлення у соціальній мережі чи зробивши репост відеоролика. Важлива не ідентифікація себе з тим чи іншим формальним угруповуванням (чим характеризувалася протестна поведінка 60-х років ХХ ст.), а популярність розміщеного контенту, яка вимірюється кількістю коментарів, репостів чи лайків. Більше того, cloud protesting передбачає, що тепер кожен сам визначає, коли йому брати участь у протестній акції та обирає свій спосіб участі у ній.

Окрім того, було проаналізовано Twitter-повідомлення, темою яких було обговорення протестних акцій, організованих Саакашвілі. Їх пошук відбувався за ключовим словом "Саакашвілі" (з урахуванням регістру). Виявлено, що користувачі розглядають протестні акції, організовані Міхеїлом Саакашвілі, що відбувалися і у вигляді зібрань на вулиці, і у вигляді обговорення їх у соціальних медіа, як з'ясування відносин між представниками влади і не підтримують ані сторону Саакашвілі, ані сторону чинного Президента України.

Ключові слова: cloud protesting, протестна поведінка, соціальні медіа, Twitter-повідомлення, користувачі.

Вступ. Серед різноманітних форм соціальної активності чільне місце відводиться протестним акціям та соціальним рухам¹. Це і не дивно, адже саме вони є одним із способів висловлення соціальними групами своїх думок, вимог, невдоволення. Сама протестна поведінка є об'єктом вивчення не лише соціології, а й політології, філософії, соціальної психології, економіки тощо. Її розуміння змінювалося відповідно до того, як змінювалася її роль у суспільстві. Так, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. протестна поведінка розглядалася як ірраціональна і навіть девіантна. Така традиція розгляду протестної поведінки йде від французьких соціологів – Г. Тарда та Г. Лебона. І Тард, і Лебон ототожнювали протестну поведінку з поведінкою натовпу. Натовп вони визначали як стихійне зібрання індивідів, об'єднаних одними і тими ж почуттями, вірою, діями. Особа в натовпі перестає діяти раціонально, втрачає свою індивідуальність і починає думати і діяти як всі. Більше того, Тард і Лебон вважали, що стихійний, безликий та ірраціональний натовп здатний на деструктивні дії. Саме тому і протестна поведінка розглядалася як поведінка порушників громадського порядку й закону [Дементьева, 2013: с. 4].

Після хвилі протестів, що відбулися у 60-х рр. ХХ ст., погляди на протестну поведінку було переглянуто. Її почали розглядати як один із факторів переходу від авторитарного до демократичного режиму. А вже в 70-ті рр. ХХ ст. протестна поведінка почала розглядатися як спосіб взаємодії між населенням країни та владою, як необхідна складова демократичного суспільства [Oliver, 2003: р. 213]. Це знайшло свій відгук у теорії мобілізації ресурсів. Згідно з цією теорією протестна поведінка трактувалася як установка на соціальні зміни [Дементьева, 2013: с. 5]. Ірраціональний натовп замінюється на раціонального актора, здатного знаходити ресурси і мобілізувати їх для своїх цілей. А сама теорія мобілізації ресурсів акцентує увагу на протестній поведінці як інституціоналізованій політичній поведінці; тобто протестна поведінка ототожнюється з політичним протестом. Політичний протест можна визначити як спільні дії людей, об'єднаних спільними інтересами, спрямовані проти влади [Гусейнов, 2012: № 2, с. 88]. Одним із факторів протесту виступає невдоволення владою. Це хоча й важливий фактор виникнення політичного протесту, але лише його недостатньо. Ч. Тіллі зазначає, що в суспільстві завжди присутній сегмент населення, незадоволеного існуючою владою. Проте це невдоволення має латентний характер і не виявля-

ється доти, поки не з'являються ресурси, необхідні для мобілізації незадоволених груп населення [Дементьева, 2013: с. 6]. Організацією політичного протесту займаються т. зв. лідери, які намагаються мобілізувати ресурси: людські, фінансові чи інформаційні. Таким чином, факторами політичного протесту, згідно з теорією мобілізації ресурсів, виступають наявність невдоволення існуючою владою, наявність ресурсів та осіб, що їх мобілізують.

Поява інтернету та соціальних медіа стали ще одним поворотним пунктом у розумінні протестної поведінки. Тепер протест може відбуватися не тільки за своїм "традиційним" сценарієм, тобто на у вигляді зібрань на вулицях, а і в онлайн-середовищі. Індивіди мають змогу висловити своє невдоволення, наприклад, шляхом підписання електронної петиції чи розміщення повідомлення у соціальній мережі навіть не виходячи з дому. Таким чином підійшли до мети даної статті, яка полягає у розкритті особливостей протестів, опосередкованих соціальними медіа¹ (cloud protesting). Для цього спершу варто розкрити сутність поняття "cloud protesting". Після цього розглянемо, яким чином можна здійснити емпіричне вимірювання цього феномену на прикладі аналізу Twitter-повідомлень, що стосуються обговорення протестних акцій, організованих М. Саакашвілі.

Роль соціальних медіа у виникненні та проведенні cloud protesting. Можемо сказати, що поняття "cloud protesting" було введено С. Мілан у 2011 р. в її публікації "Cloud protesting: незгода в часи соціальних медіа". Як вже було зазначено, даний термін підкреслює той факт, що ми маємо справу з новою формою протестної поведінки, де велику роль відіграють соціальні медіа. Загалом соціальні медіа виконують функції:

- 1) посередників організації протесту;
- 2) середовища проведення протесту.

Якщо говорити про посередницьку функцію соціальних медіа, то вони дозволяють організувати взаємодію між учасниками протесту, залучати до протесту все нових учасників.

Якщо ж казати про соціальні медіа як середовище проведення протесту, то вони дозволяють "матеріалізувати" дії учасників у вигляді повідомлень, репостів, лайків тощо. За цими двома функціями С. Мілан проводить паралель між соціальними медіа та хмарним сховищем (cloud), звідки й назва – cloud protesting. Хмара є середовищем зберігання даних, так само як соціальні медіа є середовищем "зберігання" дій індивідів (повідом-

млень, коментарів, репостів тощо). Також хмарне сховище дозволяє організувати колективну роботу з даними, тобто організовує взаємодію між індивідами; по суті, те ж саме роблять і соціальні медіа.

Для кращого розуміння ролі соціальних медіа у виникненні та проведенні cloud protesting С. Мілан наводить три етапи соціальної мобілізації в Західній Європі після Другої світової війни. Під час масових протестів, які мали місце у 1960-х рр. (перший етап соціальної мобілізації), лідерами виступали представники формальних угруповань. Ці лідери могли впливати на думку та дії індивідів, оскільки мали доступ до такого важливого ресурсу, як фінансування. Вони були "голосом" протестувальників і виступали від їх імені. Таким чином, люди виходили під егідою антивоєнних, феміністичних організацій, прихильників тієї чи іншої політичної партії і всі вони характеризувалися чітким відчуттям належності до цієї організації чи партії. Коротше кажучи, формальні угруповання мали організаційний контроль над протестами [Milan, 2011].

Друга половина 1990-х рр., що відповідає другому етапу соціальної мобілізації, характеризувалася появою нових організаційних моделей протестної поведінки, які стали результатом поширення інтернету. З'явилися неформальні угруповання та соціальні мережі, які характеризувалися множинними та гнучкими ідентичностями, нетривалістю існування та горизонтальним лідерством. Завдяки інтернету, який дозволяє скоротити затрати на мобілізацію та можливість комунікації без кордонів, такі протести могли набувати транснаціонального характеру [Milan, 2011]. Але все ж такі протести 1990-х рр. передбачали прив'язку індивіда до тих чи інших угруповань, хоча і неформальних.

Поява соціальних медіа (третьої етапу соціальної мобілізації) сприяла виникненню нової організаційної моделі протестів (а саме cloud protesting), відмінної від тих, що мали місце у 1960-х чи 1990-х рр. Тепер центральним учасником протесту є не формальна організація чи слабко організована група, а окремий індивід. Ідентифікація себе з тією чи іншою групою відходить на другий план, натомість важливою стає можливість самовираження. Кожен може обрати свій "стиль" протесту: хтось розміщує повідомлення, зображення чи відеоролик у Facebook чи Twitter, хтось робить репости, а хтось пише коментарі. Символічний контроль над протестами здійснюють не лідери формальних чи неформальних угруповань, а хмара¹, яка виступає середовищем знаходження та взаємодії між учасниками протесту. Хмара є групою, яка хоча і забезпечує відчуття належності до неї, але не вимагає ідентифікації індивіда із цією групою. Немає також необхідності організаційного контролю над колективним наративом протесту, оскільки самі учасники хмари визначають, яку думку прийняти, а яку – відкинути [Milan, 2011]. Слід окремо сказати і про лідерство в cloud protesting. Лідери не зникають, але їхня роль трансформується: тепер вони скоріше модератори, ніж ініціатори протесту.

Індивідуалізація в cloud protesting характеризується не лише можливістю самовираження, а і проникненням протесту у сферу особистого [Milan, 2015]. Можна сказати, що тепер протест доступний кожному, головне – наявність аккаунту у соціальній мережі та доступ до інтернету.

Етапи соціальної мобілізації, наведені С. Мілан, характеризують перехід від політики ідентичності до політики видимості. Якщо для протестів, які мали місце у 60-х рр. XX ст., важливою була ідентифікація себе з тим чи іншим формальним угрупованням, то для cloud protesting важливою є необхідність заявити про себе, розмістити такий контент, який побачать та оцінять.

Особливості cloud protesting, що передбачає обговорення протестних акцій, організованих М. Саакашвілі: аналіз Twitter-повідомлень. Вже відзначалося, що протестна поведінка є одним зі способів висловлення своїх думок, вимог чи незадоволення. Нерідко протест може виступати одним із різновидів політичної поведінки, яка являє собою конфлікт між інтересами влади та тих чи інших соціальних груп. Власне, нижче мова піде про такий cloud protesting, який передбачає спільні дії користувачів тими чи іншими соціальними медіа, об'єднаних спільними інтересами, спрямовані проти влади. До дій користувачів буде віднесено текстові повідомлення в соціальних медіа та коментарі до цих повідомлень. Спільність дій та інтересів користувачів проявляється в обговоренні однієї і тієї ж тематики, передбачає взаємодію між користувачами.

Для аналізу було обрано текстові Twitter-повідомлення (твіти), а саме оповідальні твіти та коментарі до них (Reply), темою обговорення яких були протестні акції, ініційовані М. Саакашвілі. Twitter є водночас мікроблогом та соціальною мережею: він дозволяє публікувати короткі (не більше, ніж на 140 символів; щоправда з осені 2017 р. з'явилася можливість писати повідомлення до 280 символів) повідомлення, які можуть бути переглянуті й прокоментовані в режимі чату іншими користувачами. Стислість повідомлень робить їх привабливими для аналізу (не потрібно перечитувати великі обсяги тексту), а можливість залишати коментарі, робити ретвіти чи ставити лайки¹ дає змогу розглядати індивідів як таких, що взаємодіють між собою, а не відоособлених один від одного.

Власне, особливість протестів, ініційованих Саакашвілі, полягала у тому, що один із представників влади організував акції протесту проти іншого представника влади. А отже, отримали б принаймні три варіанти cloud protesting:

- 1) підтримка протестних акцій, організованих Саакашвілі. Водночас це б означало невідтримання представників чинної влади;
- 2) невідтримання й критика протестних акцій, ініційованих Саакашвілі;
- 3) невідтримання й критика як протестних акцій, організованих Саакашвілі, так і представників чинної влади.

Визначимо, який же з варіантів найбільшою мірою притаманний cloud protesting, що стосується обговорення протестних акцій, ініційованих Саакашвілі.

Пошук повідомлень у Twitter здійснювався за ключовим словом "Саакашвілі" (з урахуванням регістру), мова запиту – українська. Для завантаження та аналізу масиву Twitter-повідомлень використовувалося програмне середовище R. Розробники сервісу надають відкритий інтерфейс програмування додатків (API), що дозволяє відносно легко завантажити тексти повідомлень з необхідної тематики з бази даних Twitter для їх подальшого аналізу. В результаті було завантажено 1235 Twitter-повідомлень за період від 1 по 8 лютого (відзначимо, що Twitter API дозволяє отримати доступ лише до тих твітів, які було опубліковано за останні 6–9 днів. Самі Twitter-повідомлення завантажувалися 8 лютого). Але серед завантажених оповідальних твітів виявилось чимало тих, які не було відкоментовано. Оскільки для даного дослідження важливим є розгляд взаємодії між користувачами, всі Twitter-повідомлення, які не були відкоментовані чи не є коментарями інших твітів, не розглядалися й виключалися з подальшого аналізу. Варто також зазначити, що в даному дослідженні було неважливо, хто саме опублікував твіт, – житель міста Києва, який є користувачем Twitter, чи сайт новин; і ті, й інші взаємодіють між собою та є учасниками комунікації.

Після видалення невідкоментованих твітів та повідомлень, що не є коментарями інших твітів, залишилося 287 Twitter-повідомлень. З них 243 твіти є коментарями і лише 44 твіти – це оповідальні твіти.

Тепер розглянемо кількість твітів за датою їх публікації (див. рис. 1).

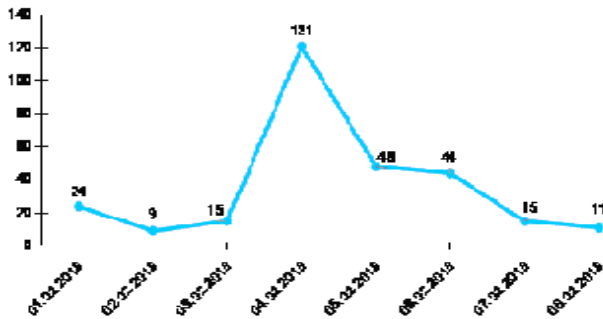

Рис. 1. Кількість твітів залежно від дати публікації

Можемо побачити, що пік активності користувачів припав на 4 лютого. Відзначимо, що в неділю 4 лютого в центрі Києва відбулася протестна акція "Марш за майбутнє", ініційована М. Саакашвілі, і можна припустити, що саме вона так активно обговорювалася користувачами. Однією з вимог акції був імпічмент Президента України. Досить великою була кількість твітів і 5 та 6 лютого; це, скоріше за все, свідчить про те, що обговорення "Маршу за майбутнє" тривало, хоча вже не було таким інтенсивним, як 4 лютого. 7 лютого кількість твітів зменшилася до 15, що дорівнює кількості повідомлень станом на 3 лютого. Це може свідчити про те, що обговорення протестної акції, яка мала місце 4 лютого, майже або повністю припинилося.

Тепер перейдемо до аналізу твітів, а саме – до виокремлення ключових слів/словосполучень, які дадуть змогу якнайповніше розкрити особливості cloud protesting, що стосується тематики протестних акцій, організованих Саакашвілі. Необхідною умовою аналізу було те, щоб усі твіти були українською мовою (саме тому і запит формулювався українською, адже це означало вищу імовірність отримання твітів саме українською мовою). Загалом 284 із 287 твітів було опубліковано українською мовою і лише 3 твіти – російською. Це і не дивно, адже мова запити, за яким відбувався пошук Twitter-повідомлень, українська. Також це означає, що ми можемо видалити твіти, опубліковані російською мовою без втрат інформації. Після того як було видалено твіти, опубліковані російською мовою, здійснювалася т. зв. чистка твітів, в ході якої видалялися:

- 1) імена користувачів, посилання, зазначені в тексті Twitter-повідомлення;
- 2) знаки пунктуації та спеціальні символи;
- 3) службові частини мови (прийменники, сполучники, частки), вигуки, а також деякі повнозначні частини мови, такі як прислівники, числівники (за винятком дат), займенники;
- 4) іменники, прикметники та дієслова, які не несли жодного смислового навантаження (наприклад, "був");
- 5) вставні слова, звертання, дієприкметники та дієприслівники, дієприкметникові та дієприслівникові звороти;
- 6) нецензурні висловлювання;
- 7) окремі слова в твітах, написані іншою мовою (наприклад, російською, англійською) та суржиком.

Також всі іменники та прикметники приводилися до називного відмінка, виправлялися помилки, допущені в словах. В деяких випадках окремі слова було об'єднано в словосполучення (наприклад, Марш за майбутнє).

Таким чином, було отримано 716 слів/словосполучень. Серед них було виокремлено ті, які повторювалися не менше п'яти разів (адже ті слова, які повторювалися менше п'яти разів, за змістом були мало пов'язані з особистістю Саакашвілі та протестами). В результаті було виокремлено 26 ключових слів, які представлено на рис. 2 нижче.

Рис. 2. Перелік ключових слів

Отже, бачимо, що виокремлені ключові слова виконують декілька функцій:

1) *описова*. Наведені вище ключові слова показують, що постать М. Саакашвілі пов'язана з протестами проти чинного Президента України. Більше того, підкреслюється той факт, що йдеться про конкретну протестну акцію – ту, яка відбулася 4 лютого, про що особливо яскраво свідчать такі ключові слова й словосполучення, як "Марш за майбутнє", "марш", "центр Києва", "Київ". Ключові слова також натякають на мету даної акції – імпічмент Президента України: найбільш яскраво це відображає таке ключове слово, як "вибори";

2) *уточнююча*. Сутність цієї функції полягає у тому, що чимало ключових слів чи словосполучень мають аналоги (синоніми чи слова/словосполучення, які певним чином пов'язані з даним ключовим словом або зі словосполученням). Наприклад, для позначення протестних акцій, які відбулися 4 лютого, використовуються такі слова й словосполучення, як "мітинг", "акція", "Марш за майбутнє", "марш". Як слова-синоніми використовуються слова "українці", "люди", "народ". Для позначення владних структур використовуються слова "влада", "Президент", "лідер", зазначаються прізвища та імена представників влади (Порошенко, Міхеїл, Саакашвілі, Тимошенко), політичні партії (Рух нових сил). Власне, такі уточнення мають на меті, по-перше, підкреслення того, що саме ця інформація є важливою для обговорення, по-друге, категоризацію (так, було виокремлено категорії "народ" і "влада");

3) *функція протиставлення*. Протиставляються категорії "влада" й "народ", причому категорія "влада" розглядається в негативному контексті (про що свідчать ключові слова, такі як олігархи, гроші). Також існує протиставлення між представниками влади, між Саакашвілі й Порошенком. Про це свідчать ключові слова, які позначають протестну акцію, що відбулася 4 лютого, а також такі ключові слова, як "прихильники" (маються на увазі прихильники Саакашвілі), "вибори".

Таким чином, аналіз повідомлень показав, що в уявленні користувачів Twitter протестні акції М. Саакашвілі, спрямовані проти П. Порошенка, є нічим іншим як з'ясуванням відносин між представниками влади. Самі ж вони намагаються триматися осторонь від усього цього. Таку позицію користувачів можна розглядати як протест проти влади в цілому, адже вони не підтримують ані позицію чинного Президента України, ані позицію М. Саакашвілі.

Висновки. Отже, можемо сказати, що cloud protesting характеризується рядом особливостей. Пер-

шою і, мабуть, найголовнішою особливістю cloud protesting є те, що розміщення повідомлення та реакція на це повідомлення в соціальних медіа вже вважається дією. Такий підхід, по суті, прирівнює cloud protesting до офлайн-протестів (тобто протестів, що відбуваються у вигляді зібрань на вулицях). На перший погляд, це здається неправомірним, адже розміщення повідомлення у соціальних медіа, лайк чи репост в цілому несе у собі менше ризиків та незручностей, ніж, наприклад, зібрання під Верховною Радою. З іншого боку, "героїчність" не можна назвати характеристикою протестної поведінки. Тобто важливий сам факт здійснення тієї чи іншої дії, а не ступінь її ризикованості.

Другою особливістю cloud protesting є обов'язкова наявність реакції на розміщене в соціальних медіа повідомлення. Якщо такої реакції немає, то не відбудеться взаємодія між користувачами, а отже, і не відбудеться cloud protesting.

І, нарешті, третьою особливістю протестів, опосередкованих соціальними медіа, є те, що cloud protesting може відбуватися паралельно з відповідним офлайн-протестом (як от акції протесту, організовані М. Саакашвілі, що відбувалися і у вигляді зібрань на вулиці, і у вигляді обговорення їх у соціальних медіа). Але при цьому учасники cloud protesting можуть транслювати ідеї, відмінні від ідей учасників офлайн-протесту.

Декларація. Дана публікація виступає доопрацьованою версією одного з параграфів дисертаційної роботи автора. В статті не було використано матеріалів, які б порушували авторські права, дотримано етичні вимоги під час підготовки статті та виконання дослідження. Стаття подається до друку вперше й раніше не публікувалася.

Список використаних джерел

1. Дементьева И. Н. Теоретико-методологические подходы к изучению социального протеста в зарубежной и отечественной науке / И. Н. Дементьева // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. – 2013. – № 4 (116). – С. 3–12.

R. Moskotina, PhD Student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CLOUD PROTESTING AS A MEDIATED FORM OF PROTEST BEHAVIOR

The article analyzed the phenomenon of cloud protesting as a form of protest behavior generated by social media; this term was proposed by S. Milan in 2011. It has been discovered that social media perform at least two functions in the uprising and conducting of cloud protesting. There are mediation function and function of protest environment. The mediation function assumes that social media allows organizing the interaction between participants and attracting new participants. The function of the protest environment means that participants' actions in cloud protesting transform into the form of messages, videos, comments and so on. S. Milan also says that cloud protesting is characterized by the policy of visibility. It means that everyone can declare themselves by posting message in the social network or by making video repost. The formal group identity (which characterized the protest behavior of the 60s of the twentieth century) is not important. What's really matters is the popularity of the content, which is measured by the number of comments, reposts or likes. Moreover, cloud protesting suggests that now everyone determines when he can participate in the protest and can choose his own way of participating.

In addition, Twitter-messages analysis was conducted, the topic of this analysis was the discussion of protest actions organized by Saakashvili. The search was based on the keyword Saakashvili (case-sensitive). It was found that users interpret Mikheil Saakashvili's protest actions that took place in form of street meetings as well as in form of discussions in social media, finding out relations between the authorities. Twitter users neither support Saakashvili nor on the side of the President of Ukraine.

Keywords: cloud protesting, protest behavior, social media, Twitter-messages, users.

2. Гусейнов А. Ш. Феномен протестного поведения/ А. Ш. Гусейнов // Человек. Общество. Управление. – 2012. – № 2. – С. 82–96.

3. Cloud Protesting through Social Media [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://snurb.info/node/2167> (дата звернення: 15.02.18)

4. Data Mining при помощи R: пример анализа twitter-сообщений [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://r-analytics.blogspot.com/2012/04/data-mining-r-twitter.html#WoXTzIRl9dg> (дата звернення: 15.02.18)

5. Milan S. Cloud protesting: Dissent in times of social media [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://citizenlab.ca/2011/10/cloud-protesting-dissent-in-times-of-social-media/> (дата звернення: 15.02.18)

6. Milan S. Cloud protesting: When Algorithms Shape Collective Action: Social Media and the Dynamics of Cloud Protesting [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/2056305115622481> (дата звернення: 15.02.18)

7. Oliver P. Emerging trends in the study of protest and social movements / P. Oliver, J. Cadena-Roa, K. Strawn // Research in Political Sociology. – 2003. – Vol. 12. – P. 213–244.

8. Zhao Y. Twitter Data Analysis with R – Text Mining and Social Network Analysis [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://docs.google.com/viewer/viewer?url=http://www.rdatamining.com/docs/RDataMining-slides-twitter-analysis.pdf> (дата звернення: 15.02.18)

References

1. Dementieva I (2013) Theoretical and methodological approaches to the study of social protest in foreign and domestic science. Monitoring of public opinion: economic and social changes (4): 3-12. [in Russian]

2. Guseinov A (2012) The Phenomenon of Protest Behavior. Man. Society. Management (2): 82-96. [in Russian]

3. Cloud Protesting through Social Media (2016). Available at: <http://snurb.info/node/2167>.

4. Data Mining with R: example of twitter analysis (2012). Available at: <http://r-analytics.blogspot.com/2012/04/data-mining-r-twitter.html#WoXTzIRl9dg> [in Russian]

5. Milan S (2011) Cloud protesting: Dissent in times of social media. Available at: <https://citizenlab.ca/2011/10/cloud-protesting-dissent-in-times-of-social-media/>

6. Milan S (2015) Cloud protesting: When Algorithms Shape Collective Action: Social Media and the Dynamics of Cloud Protesting. Available at: <http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/2056305115622481>

7. Oliver P., Cadena-Roa J., Strawn K (2003). Emerging trends in the study of protest and social movements. Research in Political Sociology (12): 213-244.

8. Zhao Y (2016) Twitter Data Analysis with R – Text Mining and Social Network Analysis. Available at: <https://docs.google.com/viewer/viewer?url=http://www.rdatamining.com/docs/RDataMining-slides-twitter-analysis.pdf>

Надійшла до редколегії 16.02.18